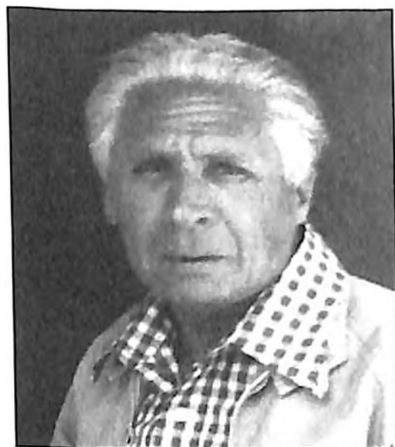

Naftali Bata GEDALJA

U OFICIRSKIM LOGORIMA

Naftali Bata Gedalja rođen je u Nišu, od oca Nahuma i majke Streje, rođene Mandil. Imao je dve sestre i dva mlađa brata. Bio je izvršni sekretar Saveza jevrejskih veroispovednih opština Kraljevine Jugoslavije i živeo u Beogradu. Bio je oženjen sa Noemi, rođenom Goldberg, izbeglicom iz Beča, koju je upoznao kada je radio na zbrinjavanju 1100 izbeglica iz Austrije, Nemačke, i slobodnog grada Gdanjska, i Češke, kad su zaustavljeni u Kladovu, na putu za Palestinu (njihovo venčanje je obavio nadržabin Ignjat Šlang 6. septembra 1940).

Cela njegova porodica i supruga stradali su 1942. godine. Drugi svetski rat proveo je u zarobljeništvu, kao rezervni oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Od 1951. živeo je u Izraelu. Iz drugog braka ima sina koji živi u Izraelu.

Bombardovanje Beograda 6. aprila 1941. zateklo me je kod kuće. Otišao sam odmah u Savez, koji je tada bio u Zmaj Jovinoj ulici br. 34 i tamo sam sreo Šimu Špicera, generalnog sekretara Saveza JVOJ i vrhovnog rabina dr Isaka Alkalaja, koji je napuštao Beograd, odlazeći za Vrnjačku Banju.

U kancelariji Saveza je bilo vrlo živo. Telefon je sve vreme zvujao. Ljudi su tražili informacije, pomoć, koja se uglavnom nije mogla ostvariti. Nakon zajednički provedene noći na Zvezdari, Šime i ja smo

se rastali, on je krenuo prema Kragujevcu, a ja, pošto nisam imao vojni raspored, priključio sam se vojnom vozu za Niš–Prokuplje, gdje je trebalo da se javim. U Lapovu su voz, bez i jednog ispaljenog metka, zarobili Nemci 13. aprila 1941. godine. Bilo nas je nekoliko hiljada oficira i vojnika. Nemačko naređenje je bilo jednostavno – baciti oružje levo, svrstati se desno, posebno oficiri, posebno vojnici.

To je bio početak mog zarobljeništva. Sam, usamljen, napušten.

Džombasti put nas je vodio u pravcu Stalaća, niko nije govorio. Usta su začutala, kao da se radilo o nemim ljudima. Čula su se samo nemačka naređenja.

Hodalo se lagano, teško, pognute glave. Gledao sam u prazno i tražio neki odgovor na pitanje: „Šta će biti kad Nemci budu stigli do mog Niša? Tamo žive moji roditelji, braća i sestre, i moja Noemi, tek izbegla iz Beča“. U jednom momentu osetio sam da me je neko gurnuo. Bio je to nemački narednik. Na lošem nemačkom sam mu se izvinio, on se začudio da govorim nemački i iz razgovora je zaključio da sam Jevrejin. Rekao mi je da će Nemci poštovati Ženevsku konvenciju, ali nikakve „beneficije“ kao Jevrejin neću moći da koristim.

Peške smo stigli do Jagodine, odakle smo železnicom, preko Niša i Pirola, stigli do Dragomana. Nekoliko dana smo proveli u neuređenom logoru Dragomane, a zatim smo preko Dunava sprovedeni do nekog logora u Oltenici, u Rumuniji. Tamo je prvi put vršen popis prema nacionalnoj pripadnosti.

Na pitanje popisivača koliko je Jevreja u toj grupi, od nas pedeset oficira, na moje iznenađenje, javio se u drugom ćošku Moca Kabiljo, mladi student prava iz Bosne. Pozdravili smo jedan drugog i upoznali se. Od toga susreta Moca i ja se nismo rastajali skoro do oslobođenja. Sve logore smo proveli zajedno. Moca je bio nešto mlađi od mene. Iz poštovanja i pažnje, on bi me oslobađao mnogih fizičkih radova. Uvek je bio spreman da prvi pomogne, bilo da je potrebno ili ne. Delio je sa mnom mnoge stvari koje ja nisam imao. Moca je bio mlad čovek, izvanrednog karaktera, pošten, pun srca i duše. Ostaće u mom sećanju kao nezaboravan drug. On je sa mnom delio, u teškim danima, i poslednji zalogaj. Pošto su moji roditelji rano odvedeni, ja nisam primao pakete, ili vrlo retko, a Moca je dobijao keks od svog rođaka dr Čuča Jozefa Fincija, zubnog lekara, koji je u logoru keks dobijao od svojih francuskih pacijenata. Dr Čučo Finci, po oslobođenju, izvršio je samo-ubistvo u sopstvenom, praznom stanu. Nije našao snage da savlada tragičnu vest o pogibiji porodice.

U Oltenici sam sreo dr Hermana Helfgota, mladog rabina, koga sam znao od ranije, i Flajšmana, apotekara, kao i Žaka Albaharija, vrlo nesrećnog zbog porodice ostavljene u Zagrebu, sa kojim sam docnije, u Nirnbergu i Osnabriku postao vrlo blizak prijatelj.

U Oltenici, početkom maja, ljudi su se već donekle upoznali i postojala je već izvesna povezanost. Pričalo se ne samo o izgubljenoj domovini, već i o slabosti vrhovne komande, o kapitulaciji gotovo bez metka. Doživljeni su vrlo teški dani i porodične brige su zauzele vrlo vidno mesto.

Put za Nemačku je bio dug i težak. Vodio je preko Mađarske i Austrije. U teretnim vagonima nas je bio manji broj oficira, ali hrana i voda, kao i druge životne potrebe, izazivali su velike probleme. Nije bilo ni dovoljno vazduha.

Naš transport je upućen u Nirnberg, tu je početak našeg registrovanja i zarobljeničtva. U logoru sa sedam blokova, odvojenih žičanom ogradom, smešteno je 8000 jugoslovenskih oficira i vojnika. Među njima je registrovano oko 200 Jevreja. Nirnberg me nije uplašio, iako su za to mesto bile vezane velike manifestacije nacističke partije – Hitlerovih privrženika – baš u ovom logoru. Posle svih prolaznih logora, ovaj je ostavio dobar utisak: barake su bile drvene, pod od dasaka. U sredini sobe velika gvozdена peć, koja nije bila dovoljna da zagreje tako veliku baraku, u sredini barake dva stola sa tronošcima, drveni kreveti na tri sprata, sa po četiri ležaja, sa svake strane. Kraj mene su ležali Živko Selinger i Mirko Weinrebe, obojica iz Zagreba. Tu su bili blizu još Leon M. Tajtacak, iz Smedereva, i ing. Čile Šmidt, negde iz Srbije.

Atmosfera u baraci je bila vrlo mirna, ugodna. Starešina barake bio je potpukovnik inž. Leo Lebl, rudarski inženjer iz Beograda, sa službom u rudniku kraj Aleksinca.

Na apelu, raport je podnosio Hadži Marko Šreiber. I on i Lebl bili su vrlo dobri ljudi, pristupačni, strpljivi, ali i odlučni za sva pitanja koja su se odnosila na red, čistoću i dežurstvo u baraci. Došao je momenat kada su pisma naših roditelja postala kratka, škrta, sa aluzijama koje je trebalo dešifrovati. Počela su odvođenja na prinudni rad, hapšenja i streljanja. U februaru 1942. godine Nemci su doneli naredenje da svi Jevreji, na svojim uniformama, moraju da nose žute zvezde sa oznakom „Jude“. Posle kratkog vremena, posle žalbe Međunarodnom Crvenom krstu, ova naredba je ukinuta.

Živko Selinger je počeo da crta. Nabavio je sav potreban pribor. Okitio je čitavu „sobu“ velikim, živim pastelima. Prenosio je na slikama mnoge prijatne i neprijatne situacije i raspoloženje drugova. Živko Selinger je bio vrlo inteligentan i sposoban čovek. U Zagrebu je imao veliki Informativni biro za trgovinu i industriju. U pismima koja je upućivao ženi, koja je bila u Italiji, o sebi je govorio u trećem licu. Usvojio je ime Vitalis. Taj Vitalis je molio da se preko italijanske Vrhovne komande, iz nemačkog zarobljeništva prebaci u Italiju. Ideja je bila vrlo jednostavna. Nemci su u Nirnberški logor doveli izvestan broj jugoslovenskih oficira koji su bili u italijanskim logorima. Među drugima, u Nirnberg je došao i dr Stevan Jakovljević, prof. univerziteta, pisac poznate „Srpske trilogije“, sa temom o događajima iz Prvog svetskog rata. Iako su Živku prijatelji savetovali da to ne radi, on je ostao uporan... Živko će iz Osnabrika, krajem 1942. stići u Italiju. Njegova žena je bila savetnica za modu kod žene prestolonaslednika Umberta.

Desio se i jedan tragičan slučaj. David Mochner, generalni direktor Wiener Bankvereina iz Beograda, prijavio se za repatrijaciju, kao bolesnik. Njegova nada je bila da će ga u Beogradu „izvući“ njegov prijatelj, sudija okružnog suda, Filip Filipović. Nije poslušao poznanike i drugove koji su mu ukazivali na veliku opasnost. I on je ostao uporan... Uskoro su vesti javile da je David Mochner streljan na Banjici. Uhapšen je bez uniforme, pošto je bio otpušten iz bolnice, Gestapo ga je likvidirao.

U susednom bloku, u isto vreme, razvijao je svoju slikarsku umetničku karijeru Moša Mevorah. On se specijalizovao da radi portrete. Moša je radio portrete lagano, na miru, uz veliku preciznost. Ako si imao strpljenja da sediš ispred Moše dva, tri puta po dva, tri sata, dobio si portret koji si mogao izložiti na svakoj izložbi u paviljonu „Cvijete Zuzorić“, na Kalemegdanu.

Jednoga dana smo čuli da dolaze dva Beograđanina. Bili su to Oto Bihalji-Merin i Bata Manojlović. Kao prezime, Bihalji mi je bio poznat po njegovom bratu Pavlu Bihaljiju, uredniku i izdavaču „Nolita“, napredne literature. Docnije ćemo doznati da je Oto rođen u Zemunu. Kao pisac i umetnički kritičar, živeo je u Nemačkoj i Švajcarskoj. Za vreme građanskog rata, kao novinar i borac, bio je u Španiji. Iz tih dana štampao je vrlo interesantnu knjigu „Španija“, koja je bila prevedena na više jezika. Bio je veliki poznavalac španske umetnosti i književnosti. Bio je član Komunističke partije Jugoslavije. Oto Bihalji će biti

centralna ličnost u svim kulturnim i političkim zbivanjima, u svim našim logorima. Nikad u prvom redu, skroman i miran u svim aktivnostima, on će biti onaj koji će, u senci, ideološki stajati u prvim redovima i voditi sve aktivnosti. Takva aktivnost će ga dovesti do toga da će jednog dana pobeći iz logora. Posle izvesnog vremena je uhvaćen, gotovo na granici Jugoslavije, i vraćen u logor. Biće prognan u kažnjenički logor Strij. Ponovno vraćen, on će biti jedna od veza, zajedno sa Sergijem Petrovićem, koji će u februaru 1945. izišavši iz logora, uspostaviti kontakt sa poljskom armijom „Koščuško“, koja je dejstvovala

Moša Mevorah: portret Davida Anafa, autora knjige „Zločini okupatora i njihovih pomagača u Jugoslaviji“, izdanje Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1952. godine

na terenu. Ova poljska armija je bila jedan deo ruske armije kojom je komandovao general Žukov. To je bio izvanredan akt, koji je sprečio uništenje našeg logora, u kojem je bilo, pored 700 jugoslovenskih zarobljenika, i oko 1500 poljskih zarobljenika. To je čuveni logor Barkenbrige.

Oto Bihalji i prof. Arpad Lebl bili su vrlo bliski jedan drugom u ideološkom pogledu. Po ceo dan su sedeli za stolom, razgovarali, čitali ili pisali. Bili su vrlo vredni i malo vodili računa o sebi. Njima se onda priključio jedan vrlo simpatičan pravnik, dr Nikola Minja Balog. Tom društvu će se docnije priključiti „pingvini“*, kada se budu otvorila vrata ostalih blokova: Aca Levi, Bata Amar, Bernard Menaše, Duci Kon, Samuilo Amodaj, inž. Žarko

Kapon, Bandi Vajs, Aleksandar Heron. To ime „pingvini“ će im ostati za sve vreme zarobljeništva. Oni su uvek bili zajedno. Jedna lepa

* Zatočenici koji su poslednji dovedeni u logore.

aktivna grupa, koja će u okviru sobe br. 7, u Osnabriku, izdavati i umnožavati dnevne vesti i izdavati skromno uređeni list. Ta grupa, skromna po karakteru, izvršiće sve zadatke koje je primila na sebe.

Dva događaja su bila od značaja, specijalno za nas Jevreje, te jeseni i zime 1941. Pisma su već ređe dolazila, kako iz Beograda, tako i iz drugih krajeva zemlje. Moji iz Niša su još redovno pisali. Dobio sam čak i slike mojih roditelja, sestara i braće i moje Noemi, kratkotrajne životne saputnice.

U pismima iz Beograda, koja su primali Bata Amar i Aca Levi, već je bilo vesti o Sajmištu. Uređene stanove je trebalo zatvoriti, ključeve predati nemačkim vlastima, poneti sa sobom malo veša i posteljine, a očekivala se teška zima.

Saznali smo za vest da general Kalafatović priprema neku deklaraciju. Bila je namenjena predsedniku vlade, generalu Milanu Nediću. Ali i bez veze sa deklaracijom, najavljena je bila poseta Milana Aćimovića, ministra unutrašnjih poslova Srbije. To je ime bilo poznato u analima Uprave grada Beograda. Razume se, uz ime Dragog Jovanovića. Bila je u pitanju deklaracija koja je ukazivala na solidarnost prema Vladi Nedićevoj i njenoj borbi protiv komunista. Po toj deklaraciji trebalo je da budu otpušteni svi oni koji su izrazili spremnost da se uvrste u redove boraca protiv komunizma. Vodile su se burne diskusije oko toga da li treba da se potpiše ili ne. Odlučeno je da se pojedinačno potpisivanje može odbiti, ali ne i kolektivno, jer bi se to moglo protumačiti kao pobuna. Od te deklaracije, sem prazne i neuspele propagande, nije bilo ništa – prazno slovo na papiru.

Vredno je napomenuti da su Nemci, nešto docnije, generalu Nedeljковиću, kao naprednom, njihovom neprijatelju i nepomirljivom borcu skinuli uniformu. Umro je u jednom od koncentracionih logora.

Posle ovih burnih događaja, kada su se skoro zaboravile sve diskusije oko deklaracije, raspoloženje se popravilo. Opala je zategnutost i naš fizički izgled je dobio jednu lepšu, podnošljiviju formu. Malo smo ojačali. Našu baraku su mnogi posećivali. Igrale su se karte, sa novcem ili bez njega, čak i druge igre, a mnogo se čitalo i pisalo. Bilo je dosta knjiga i novina. Dnevници su bili moderni i aktuelni. Na žalost, mnogi su odneseni i uništeni. Bilo je i pisaca pesama i priča, a bilo je i sportista. Od svega toga, sačuvano je vrlo malo na hartiji. Mnogo se i učilo. Naročito strani jezici. Bilo je dobrih i uspešnih učitelja – amatera. Dani su nam prolazili i u lepim, zanimljivim predavanjima,

kao i u vojnim pregledima. To će sve doći do organizovanijeg i većeg izražaja u Osnabriku.

Moša Mevorah: kutak zarobljeničke sobe

Starešina susednog bloka bio je rezervni konjički major Isak Baruh. Na Terazijama, u Beogradu, bila je poznata menjačnica Braća Baruh. Naš čika Isak je u zarobljeništvu postao „metalac“ po zanimanju u privatnim razgovorima. Tako je bar registrovan, ne zvanično. Bio je vrlo blag, sređen i miran čovek, koji je vrlo uspešno savlađivao temperamentne i glasne „građane“; tu su bili „pingvini“, braća Melamed iz Skoplja, Jova Beraha i drugi. Bila je to grupa koja će u Osnabriku doći do punog izražaja. Njoj će se priključiti i nekoliko drugova iz drugih baraka i blokova. To će biti pozitivna, aktivna soba br. 7, barake 37. Tu će biti Oto Bihalji, prof. A. Lebl, Aca Levi, Bata Amar, Ženja Kozinski, dr Minja Balog, Dodi Presburger, Levental, Rudi Stein i drugi.

Naš rabiner Herman Helfgot je vršio svoju dužnost u granicama mogućnosti. Održavale su se službe Božje petkom i subotom. Slavili su se naši praznici, skromno, ali uz pun sadržaj. Bilo je u programu i priča i pesama. Nastavio se kurs hebrejskog jezika, uz lepi broj zainteresovanih lica.

Dani su prolazili, ali atmosfera se pogoršala krajem 1941. i početkom 1942. Početkom februara 1942. godine doneta je uredba da jevrejski oficiri na svojim uniformama moraju da nose žutu značku s crnim Magen Davidom u koji je upisana reč „Jude“. Posle protesta kod logorskih vlasti i Međunarodnog crvenog krsta ukinuta je ova obaveza. Pušteni su glasovi, iz nama poznatih, neprijateljskih izvora, da među Jevrejima ima obolelih od tuberkuloze. Pretpostavljalo se da su nemačke vlasti, posle skidanja žute trake protiv koje je protestovano i kod naših i kod nemačkih vlasti, tražili put da nas izdvoje. Ili je to bila predigra za naše preseljenje u Osnabruk. Vesti su dolazile preko „žice“, a bilo je o tome govora i u pismima iz Osnabruka. Već je i tamo bilo vesti o tome, a i mi smo imali informacije o logoru u Osnabruku. Ukupni broj oficira u dva logora približavao se cifri od oko 400. Računalo se i sa tim da će nemačke vlasti u Osnabruku koncentrisati i ostale Jevreje, koji se još nalaze u nekim malim logorima.

Nemačke vlasti su sve Jevreje iz svih blokova premestile u dve barake, van sedmog bloka. To je bila prilika da svi budemo zajedno. Prostor kretanja je, do duše, bio smanjen, pošto su barake bile ograđene žicom. To je već bio poseban logor, samo za Jevreje. Snašli smo se. Ostali zarobljenici nisu mogli da ulaze u naše barake. A razgovori koji bi se vodili sa ostalima, preko žice, bili su zabranjeni. Sa teškom mukom sam se oprostio od mog brata od strica Peše Gedalje.

Jednoga dana stigla je naša grupa iz Nirnberga u Osnabruk. U Osnabruku smo naišli na drvene i zidane barake. Prednost zidanih baraka bila je u tome da je, pored umivaonika, u baraci bio i klozet. Drugovi iz Osnabruka su nas primili sa podozrenjem, jer nas je bio glas da smo bundžije i da ćemo remetiti njihov mir. A mi smo samo tražili svoja prava u okviru Ženevske konvencije. Znali su da smo još u Nirnbergu tražili da biramo starešine po slobodnom izboru. Nismo hteli da starešine baraka i logora budu oficiri po najvišem rangu. To će biti naši predstavnici koji će tražiti i veća prava. Za nas je bilo važno da se već od samog početka onemogućiti diskriminacija oko podele paketa Crvenog krsta, da se, po potrebi, onima kojima je neophodno, izda veš i uniforma koji se nalaze u magacinima. Trebalo je obezbediti i veću slobodu u pogledu pisanja pisama i karata, redovnu podelu paketa koji su stizali iz zemlje. Bilo je problema i u pogledu jezika. Ne znaju svi nemački, da bi pisali pisma, kao što ne znaju nemački ni oni koji ta pisma primaju. To su neke od principijelnih tačaka kojima su se zarobljenici bavili.

Jedan od osnovnih zahteva je bio da se dozvoli veća sloboda u organizovanju kulturno-umetničkog rada. Da se stvori mogućnost i oslobode prostorije koje su potrebne, da se dozvoli kupovina muzičkih instrumenata i nota za orkestar. Radilo se o grupi oficira sa vrlo visokim kulturnim potrebama.

Možda je najveće iznenađenje za Osnabričane bilo kada su nemačke vlasti sve Jevreje i pre našeg dolaska smestile u baraku br. 38. Do toga vremena Jevreji su u Osnabriku bili smešteni u manjim grupama, u više baraka. Bilo im je dobro. Nagla promena ih je iznenadila. A naš dolazak i smeštaj u baraku br. 37, kraj njih, povećao je njihove sumnje da se nešto sprema.

Tačno po programu, posle izvesnog vremena, nemačke su vlasti u ostale dve barake (35-36), smestile oko 400 oficira nejevreja, nakon „selekcije“ po političkim i drugim kriterijima. To će biti kažnjenički logor D, u okviru velikog logora u Osnabriku. Biće izdvojen, i pred njegovim ulaznim vratima stajaće naoružani vojnik. Polovinu logora D su sačinjavali Jevreji. Druga polovina su bili „napredni elementi“. Po nedićevcima i dražinovcima, to će biti „nepoželjna grupa Jevreja i komunista“. Tako je bio kvalifikovan logor D u Osnabriku 1942. Velika aktivnost „napredne grupe“ osećala se i pre no što je došlo do stvaranja logora D. U političkom pogledu, Narodnooslobodilačka borba u zemlji bila je u središtu našeg interesovanja. Osećali smo punu solidarnost sa tim pokretom.

Pisma iz zemlje su donosila vrlo oskudne informacije. Naš radio i njegovi saradnici širili su istinitije vesti od onih koje smo slušali sa nemačkog radija. Sa osmehom, ali gorkim, čitali smo jedine novine koje smo mogli dobiti „VÖLKISCHER BEOBACHTER“. Aktivnost „naprednih elemenata“ bila je vidljiva i osetna u logoru i van granica logora.

Predstojala je velika akcija. Trebalo je sprovesti izbore starešina baraka, kao i poverenika logora. Povereništvo je bilo telo koje je predstavljalo logor pred nemačkim vlastima. Izbori su bili novost u Osnabriku. Nećemo zaboraviti naše predstavnike – starešine baraka, kao što su bili: David A. Alkalaj i dr Laci Kadelburg, Maks Bretler, Isak Baruh, inž. Lebl i Hadži Marko Sreiber, kao i sve drugove koji su svoju dužnost vršili sa puno savesti, na opšte zadovoljstvo. Nećemo zaboraviti ni dr Albi Vajsa, koji je bio pravni savetnik logorskog poverenika. Nemačke su vlasti tražile od logorskog poverenika da veš i odeću ne dele Jevrejima. To je energično odbijeno. Nemačke vlasti su bile prinuđene da povuku ovo njihovo traženje. Aktivnost i uticaj poverenika

došla je do izražaja kad su nemačke vlasti predložile da se reorganizuje kuhinja. Povodom ove akcije proglašen je generalni štrajk. Odbijen je svaki prijem kuvane hrane. Predviđeno je bilo da štrajk neće trajati duže od nedelju dana. Uprkos raznim represalijama logorskih vlasti štrajk je trajao tri nedelje. Okončan je kad su Nemci popustili. Tako je energična odluka našeg povereništva sprovedena do kraja. Pronosili su se glasovi da ulazimo u veliku i opasnu akciju. Nemačke vlasti mogu ovaj štrajk da proglase za pobunu, koja je opasna u zarobljeničkim logorima. Kao odgovor ili ne, došlo je nešto drugo. Možda je kao odgovor na ovu akciju izvestan broj naprednih drugova, među njima i poverenik Jefta Jovanović, zvan Krigla, premešten u kažnjenički logor u Striju. Među njima je bilo i nekoliko Jevreja: Oto Bihalji Merin, dr Minja Balog i drugi. U tom logoru će oni, pod dosta teškim uslovima, provesti nekoliko meseci. Oni će biti vraćeni u Osnabrik, pred naš premeštaj u podzemna utvrđenja u Strasburgu. Novoizabrani predstavnik bio je potpukovnik Vjekoslav Kolb. Ni on nije imao lakše dane od njegovog prethodnika. Ali, izdržalo se.

Kulturni život je bio bogat, slobodniji nego što se moglo očekivati. Organizovana su stručna udruženja lekara, inženjera, advokata, profesora, činovnika i drugih, koji su držali kurseve. Osnovano je pozorište, orkestar i hor. Interes je bio velik. Iznikli su mnogi, novi talenti. Književni krug je bio vrlo aktivan. Pisalo se mnogo. To je sve dolazilo do izražaja na mnogobrojnim, uspelim priredbama. Bilo je vrlo veliko učešće publike, koja je bila vrlo zahvalna za sve uložene napore. Tu su počeli svoju predavačku karijeru Albi Vajs, Andrija Gams, prof. Arpad Lebl i drugi. Naši lekari su mnogo doprineli našem zdravstvenom stanju.

Sinagoga je jednog dana bila „provaljena“. Razbacano je i uništeno mnogo molitvenika i drugih stvari. Naš rabin dr Herman Helfgot, zajedno sa starešinama baraka 37 i 38, oštro je protestovao pismeno, kako kod naših, tako i kod nemačkih vlasti. Tražio je istragu protiv ovog vandalizma i antisemitizma. Kao što se i očekivalo, nemačke vlasti nisu ništa preduzele. Sinagoga je obnovljena i Herman je i dalje bio naš rabin i učitelj. Uteha je bila da je ova akcija bila osuđena od velikog dela logora.

Soba broj 7 u baraci broj 37 zaslužuje našu punu pažnju i zahvalnost. Pod najtežim uslovima i opasnostima od provale nemačkih vlasti izdavali su list, redigovali i umnožavali vesti našeg radija. Slušaoci stranih radija su bili Aleksandar Heron i Laci Levental, tehničar Rudi

Štajn. Isak Bata Amar je bio vredan spiker. Savezničku invaziju on je objavio pre nego što su na nemačkom radiju to spomenuli. Bilo je 5.30 časova ujutro.

Kulturni programi su bili cenzurisani. Našla se mogućnost da se naglasi ono što se htelo. Bila je majstorija to naglasiti rečima, mimikom, pokretima. Publika je to razumela.

Kulturna aktivnost se ima pripisati Odboru na čijem čelu je bio advokat Miloš Carević. Među izvođačima bili su glumci, pisci, novinari, kompozitori i muzičari. Treba spomenuti našeg Rafaila Blama, glumca Milana Bariča (Mošu Beraha). Blam je osim akordeona svirao i violinu. Sećam se njegovog nastupa u jednom od Vivaldijevih koncerata. Svirao je solo, a bio je i dirigent velikog orkestra. Blama sam upoznao u omladinskom udruženju u Beogradu. Bila je stalna trojka: Blam, Sima Kaljuski i Miša Mevorah.

U raznim kursevima stranih jezika bili su aktivni dr Oto Gros i dr Željko Lederer. Kao pojedinci su bili aktivni dr Artur Hendel, Aleksandar Heron i inž. Albert Alkalaj.

Jugoslovensku literaturu smo uzimali iz privatne biblioteke sudskog kapetana Davida Anafa. On je knjige dobivao od prof. Stane Košanin. (Godine 1952. Savez jevrejskih opština Jugoslavije izdao je knjigu „Zločini okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji“. Tu je knjigu napisao David Anaf, ali se njegovo ime ne pojavljuje na listu uz naslov knjige. Spominje se samo u predgovoru dr Alberta Vajsa.)

Najveću tragediju za vreme našeg zarobljeništva doživeo je Ženja Kozinski. Posle hapšenja i mučenja od strane Gestapoa, oduzeo je sebi život u zatvoru. Presekao je sebi žile na rukama, da skрати mučenja kojima je bio izložen. Nije odao nikoga. Njegovi roditelji su početkom dvadesetog veka, posle revolucije, iz Rusije došli u Jugoslaviju. Bio je uvek dobrog raspoloženja, govorljiv i druželjubiv, staložen. Stanovnik sobe br. 7, barake 37. Pismen i vrlo duhovit. Pisao je skečeve i kratke priče koje su bile privlačne ne samo po sadržini. Uživao je naše veliko poverenje. Bio je u kontaktu sa Ruskinjama koje su tu bile na prinudnom radu. Njima je „proturao“ vesti našeg radija. Sve vesti je sam prevodio na ruski. Došlo je do provale, koja je dovela do njegovog hapšenja. Vest o njegovom tragičnom hapšenju izazvala je zabrinutost i strah. Verovalo se da je Ženja čvrstog karaktera i da neće biti slomljen ni pod najtežim mučenjima.

Vesti iz zemlje dolazile su sve ređe. Jednog dana, juna 1942, primio sam od školskog druga iz Niša kartu koja je glasila: „Dragi Bato, žalim da ti moram javiti da si ostao sam na svetu. Rista.“ Karta kratkog sadržaja, ali teška za čoveka koji ju je čitao. Primio sam je bez suza. Ni danas ja ne znam šta je plač.

Ispraćaj pred odlazak u Izrael

Naša aktivnost u Osnabriku došla je do izražaja u raznim pravcima. Pored molitve u sinagogi i slavljenja jevrejskih praznika, bilo je i više sastanaka nekada cionističkih aktivista. Iako sam ih posećivao, lično nisam našao mnogo opravdanja. Bio sam svestan da su sastanci „korisni“ kako bi nam vreme prošlo. Ništa nismo znali šta se zbiva u velikom jevrejskom svetu, a ni u Palestini. Niko nije mogao da predvidi kada će doći oslobođenje, još manje ko će ostati u životu. Bila je zabrinutost zbog vesti o streljanju talaca, o Jasenovcu, Sajmištu, Loborgradu, Bubnju, Banjici.

Iz Osnabrika smo u avgustu 1944. premešteni u Strasbur. U teretnim vagonima nas 800 oficira sa lisicama na rukama, bez cipela i kajiševa, putovali smo nekoliko dana do odredišta.

Strasbur nas je dočekaao sa teškim bombardovanjem. Dok su naši pratoci mogli da napuste vagone i traže zaštitu, mi smo ostali unutra, ograđeni bodljikavom žicom. Videli nismo ništa iz zatvorenog vagona, samo smo čuli eksplozije, zujanje aviona i topovsku paljbu.

Smešteni smo u Foru Bizmark, ispod zemlje. To su bila utvrđenja iz ratova između Francuske i Nemačke koji su vođeni krajem prošlog veka. Nakon nekog vremena, a pred nadiranjem generala Patona, navrat-nanos premešteni smo u Pomeraniju. Mislili smo, to je sigurno mesto u kome je i Bog rekao – laku noć, zarobljenici! – u logor Barkenbrige (Barkenbrugge), gde smo početkom 1945. oslobođeni od strane poljskih i ruskih jedinica. Smestili smo se u napušteno malo mesto Jastrov, iz kojeg su stanovnici pobjegli od Rusa.

Iz Jastrova u Flatov vodio je kratak put, kroz šume i brda, između dva fronta. Jedna tenkovska nemačka jedinica iz Štetina pokušala je da preseče put. U borbi koja se vodila skoro nedelju dana, u šumi iznad Jastrova, ne dalje od jednog kilometra od nas uništeno je celokupno nemačko teško oružje. Davno očekivano vreme za nastavak puta je došlo. U Flatovu smo dobili kompoziciju teretnih vagona za nas, oslobođene zarobljenike. Pošto je bila velika zima, od strane ruskih vlasti je bilo dozvoljeno da u vagonima instaliramo peći iz obližnjih stanova. Na čelu organizacije je bila vojna komanda. Komandant je bio potpukovnik Vjekoslav Kolb, naš raniji poverenik. Politički komesar je bio Oto Bihalji Merin. Kao organizovana jedinica, imali smo i četne starešine. Ruske vojne vlasti dale su nam dovoljno hrane i drva za grejanje.

Voz se kretao lagano. Ponekad se na stanicama čekalo satima. Šine su bile zauzete vojnim kompozicijama – u pravcu fronta, ili sa fronta, pune ranjenika. Sretali smo i kompozicije pune preživelih ljudi i žena iz koncentracionih logora.

Kad smo ušli u Jugoslaviju, banatsko stanovništvo nas je toplo pozdravljalo sa livada i na železničkim stanicama. Radio Beograd je najavio naš dolazak. Objavio je i lična imena. Topli prijem i ogromni broj prisutnih prelazi svaku granicu. Bilo je teško probiti se do škole „Vuk Karadžić“ blizu Slavije. Tamo je bio naš karantin. Na tome putu, Žaka Mandilovića i mene susrela je naša rođaka Rikica Seljak, rođena Mandil, sa sinom Sašom i mužem Valentinom. Bilo je mnogo suza. A i radosti da nekog imaš.

Bio sam jedini preživeli činovnik Saveza, nastanjen u Beogradu. Dale Levi je ostao sa majkom i sestrom u Zagrebu. Uz odgovarajuću karakteristiku, na molbu Saveza, dobio sam dozvolu da se vratim na rad u Savez, u kojem sam radio do proglašenja države Izrael, u koju sam se uselio 6. juna 1951. godine.

Time se ostvario moj životni san iz detinjstva. Cionizam je bila pesma koju mi je moja majka recitovala ili pevala kao uspavanku.

Ne postoji više...

Aleksandar Gaon, novinar, odgovorni urednik edicije knjiga „Mi smo preživeli...“, čuva u porodičnoj dokumentaciji potresno pismo koje je njegov otac, Samuilo Gaon, iz logora u Osnabriku, u kojem je kao jugoslovenski rezervni oficir bio zatočenik, poslao majci. Na početku pisma kaže da joj je pisao više puta, ali da od nje nije dobio nikakav odgovor.

Međutim, na omotu pisma koje mu je vraćeno, jer nije imalo kome da bude uručeno, na nalepnici stoji da NE POSTOJI VIŠE osoba kojoj je pisao. Njegova majka Rufka u tom trenutku nije bila među živima, jer je kao zatočenica zloglasnog logora „Sajmiše“ kod Beograda stradala u nekoj od dušegupki ili streljana u Jajincima.

Kriegsgefangenenpost
Correspondance des prisonniers

Ne postoji više
n'existé plus.

30. VII. 42 89

23-VII-42
15-VIII-42

Rufka
Gaon

Empfangsort:
Lieu de destination: Sajmiše

Straße:
Rue: Judenlager

Kreis:
Arrondissement: Kroatien

Landesteil:
Dépt.: Okreni

Gebührenfrei
Franc de port

Deutschland (Allemagne)
Designation de camp: Kriegsgef.-Offizierlager VI O. Osnabrick-Evrosheide

Lager-Bezeichnung:
No. de prisonnier: 1004/ID 39

Gefangennummer:
Vor- und Zuname:
Nom et prénom: Marg. Kraw. Samuilo Gaon

Absender:
Expéditeur: Leut. v. Res. Offizier

„Ne postoji više“, stoji na na maloj povratnici ispisano crvenim slovima

23. VII. 42

Draga Mamo, koliko puta sam ti pisao, samo
još odgovor mi na jedno pismo nisam dobio. Pisan
sam i u Beograd, ali mi tu pisam dobio odgovor. Ako
možeš da razgovaraš sa apotekarom Najiem koji
je zajedno sa Nana u logoru, možda bi ti on
mogao dati neka obavještenja. Samo neka ti ti
dobro i sa redarstvom još bolje, pa ako ne možeš
da mi odgovoriš ili ti ne dozvoljavaju neka
mi i ne odgovoriš. Ja sam zadovoljan da ste
svi tamo dobro. Sa Nisom se dotičijem samo
mi ni oni ne mogu ništa određeno reći. Pre
nekoliko nedelja pisao sam u Beogradu i
posleo sam noćac, odgovor još nisam dobio
ali se nadam da će se nekako dana
dobiti odgovor. Ja sam dobro i redarstvo me
hrala Gospodu dobro služi. Te rata o meni
ne treba da brineš, čuvajte naše redarstvo. Ja
bi ti redovno pisati jednom mesečno, pa se nadam
da će ti dozvoliti da mi jednom odgovoriš. Svega želim dobro
redarstvo, porudavija Vas i Noli Vas Sami
Fira O. Mandilović, Tako ti pišem redovno, koristim ovu pri-
liku, da ti se javim, kako se nebi brinula. Ma da nemam da-
go od Tebe odgovora, ipak se nadam. Ljubite i voli Projbin Kar.
Bridite dobro pa mi javite šta je sa majima i sa Nisom Karic.
Ako su ta Nana nema napisati koji red. Vas i Noli Vas Sami
Korovic

Détacher le long du postérieur!

Etier abîmé

Pismo i
adresa
zatočenika
Samuila
Gaona u
logoru
Osnabrik.
Poslednjih
pet redova
koristili su i
drugi
zatočenici
da se jave
svojim
porodicama

Kriegsgefangenenpost

*R. K. +
Son. Personal.
Musatz*

Rückantwortbrief
Lettre de réponse

An den Kriegsgefangenen *Leut. apotheker*
As prisoners of war.

Hag. Jazur. **Samuilo Gaon**

Gefangenennummer: **1094 / II D / 37**
Numero da prizonatos

Lager - Bezeichnung: **Kriegsgef.-Offizierlager VI C**
Designation du camp **Osnabrück-Evershalde**

Gebührenfrei
Frans da porti: **Deutschland (Allemagne)**

Abender:
Kapellhorn:
Vor- und Zuname:
Nom et patron:
Ort:
Lieu d'expedition:
Gebiet:
Kreis:
Arrondissement:
Land:
Deut.

Adresa zatočenika Samuila Gaona u logoru u Osnabriku, sa njegovim zarobljeničkim brojem i brojem barake u kojoj je bio smešten